

Helyrehozott szerelem? Martin Heidegger és Hannah Arendt levelezése*

MARTIN MEYER

Hogy Martin Heidegger filozófus és Hannah Arendt társadalomtudós között az 1925–26-os években rövid, de szenvedélyes kapcsolat állt fenn, régóta tudjuk. Most azonban előttünk állnak a levelek, amelyek ezt a szereelmet kísérték. S hasonlóképp nyomon követhetjük, hogyan fejlődött tovább a levelezés 1950-től 1976-ig, Hannah Arendt haláláig.

Martin Heidegger korszakalkotó művében, a *Lét és idő*-ben, amely a jelenvalólétet annak fundamentális irányadásaira való tekintettel kérdezi ki, a „szeretet” szó egyetlen egyszer fordul elő: egy lábjegyzetben, a keresztény teológia egyik lényegi jegyének tárgyalásakor. Nem véletlen, írja Heidegger, hogy a szorongás és a félelem jelenségei mindig akkor kerültek be annak látókörébe, amikor elsődlegessé vált az ember Istenhez való viszonyulása, és a kérdéssel feltevést a hit, a bűn, a szeretet és a megbánás irányította. – Ennyi, nem több. A következő paragrafusokban a szerző „a jelenvalólét léte mint gond” felé fordul, s habár ott akarásról és vágyakozásról is szó esik, a szeretet jelensége – szántsándékkal? – elkerüli a figyelmét.

* *Neue Züricher Zeitung*, Samstag/Sonntag, 19./20. Dezember, 1998, Nr. 295. Recenzió. Hannah Arendt – Martin Heidegger: *Briefe 1925 bis 1975*. Aus den Nachlässen herausgegeben von Ursula Ludz. Klostermann Verlag, Frankfurt am Main, 1998.

Két évvel a *Lét és idő* megjelenése előtt, 1925. február 21-én, Hannah Arendt fiatal egyetemi hallgató megkapja professzora egyik levelét. „Drága Hannah! Miért sokkal gazdagabb a szerelem minden más emberi lehetőségénél, és miért édes teher az érintettek számára?” Legjobban maga a filozófus magyarázza ezt el. „Mert abban lényegülünk át, amit szeretünk, és mégis mi magunk maradunk. Szeretnénk továbbá köszönetet mondani a szeretett lénynek, és nem találjuk, mi elégítené ki azt.” Így kezdődik egy titkos kapcsolat Marburgban, ahol Martin Heidegger tanít. Már ezek a mondatok is cselt sejtetnek, fejtörést okozva a címzettnek, amennyiben függőben hagyják, ki is volna hát konkrétan a szeretett lény, és kinek a köszönetmondása is fut zátonyra az elégtelenségen. Hannah mindazonáltal „fogadja be” életébe „a jóindulat, a kedvesség, a hit, az asszonyi mindig-csak-ajándékozás forrását” – ami már csak azért is több, mint egy atyai barát kívánsága, mert a szerző hat nappal később nagyon világosan beisméri: „Lesújtott rám a démoni”.

*

Végre tehát magunk is meggyőződhetünk róla, honnan indult sok évvel ezelőtt a híresztelés, hogy Heideggernek, a hűséges férjnek és gondos apának 1925 és 1926 között viszonya volt Hannah Arendt-tel. Hogy szerelmes és vágyakozó leveleket küldött neki, hogy cédulákat juttatott el hozzá, amelyek kedvező alkalmakról értesítették. „Nagyon örülnék, ha ma (szombaton) este háromnegyed kilenckor eljőnnél hozzám. Ha világosság van a szobámban, otthon vagyok.” – Hogy ezenfelül hasznot húzott ebből a szenvedélyből a munkája számára, mivel, nem alaptalanul, úgy vélte, egyszerre okos és formálható beszélgetőtársnőre lelt.

Ami viszont ebből az időszakból nem áll rendelkezésünkre, azok a szeretett nő levelei és válaszai: Heidegger megsemmisítette őket. S a levelezés csak 1950-től veszi fel tulajdonképpeni ritmusát, miután Hannah Arendt meglátogatja tanárát Freiburgban. Akkor az már nemcsak a híres gondolkodó, hanem egyúttal az az ember, akinek hírnevét a nemzetiszocializmus melletti kiállása terheli – az egykori társnő ezzel tisztában van ugyan, mindazonáltal saját maga számára is ártalmatlan színben tünteti fel. A hajdani szerelem a hűség és a tisztelet olyan magjait vetette volna el, amelyek nem tették lehetővé, hogy bármit is „korrigálandónak” tarthasson? A csodálat mindenestre megmarad – talán kevésbé az ember, mint inkább a műve iránt, és Hannah Arendt komolyan gondolja, amikor végül úgy ítél és azt írja, hogy

Heidegger az a filozófus, aki meghaladta és lezárta a filozófiát mint a klasszikus metafizika tudományát.

A „tan” egyvalakié; ám az élet – vagy pontosabban: a megélés – nem tud elszakadni Hannah-tól. Amikor 1925 februárjában marburgi szemináriumán felfigyel a hallgatónőre, Heidegger harminchat éves, Arendt tizenhét évvel fiatalabb. A professzor, akinek öntudatossága saját kételyeit is fölényesen magába építi, a pátosz légkörében mutatkozik – úgy a gondolkodásban, mint a szerelemben, úgy a tanítás gondolatgazdagságában, mint a „férfias” határozottságban. „A férfias kérdezés tanuljon alázatot az egyszerű odaadásban, az egyoldalú foglalatosság tanuljon széleslátókörűséget a női lét eredendő egész-voltában.” – Ezt egészen elfogulatlanul írja Hannah-nak, és, lévén hogy továbbra is hasonlóan folytatja, ő bizonyára nem mondott ellent neki.

Heidegger varázsa – nemcsak Hannah Arendt számára – abban gyökerezik, hogy a szellemet közel viszi a földhöz, a világszerűséghez. Óvakodik ezzel szemben attól, hogy „világnézet” műveljen. Mindamellet bekerül az „életfilozófia” irányvonalaiba, amennyiben – még a *Lét és idő* előtt, de a főművet előrevetítve – a jelenvalólétnek, az ember egzisztenciájának gondol utána. Amit Hannah-nak átad, azt egyúttal önmaga és a világ számára adja át. Amit képekben – az elemekében, a természetben, a múlandóéban és az örökkévalóéban – ragad meg, az mindig sors is, „történelmi sors” (Geschick). „Amikor tombol a vihar a kunyhó körül, ’a mi viharunkra’ gondolok – vagy járom a csendes utat a lavina mentén.” S a szeretett nő valahol érzi, hogy mindezt, bár neki is szól, másnak és másoknak is szánták.

*

Így ejti rabul Heidegger a fiatal nőt. Így önti formába korszemléletét neki, aki csaknem hasonlóan gondolkodik. Itt már minden megvan: a felületesség kultúrájának kritikája, az egyetemi „üzem” kritikája; az egyszerű élet, a behavazott táj, a „nap, vihar és ég” közelségének dicsérete. Habár hangsúlyozza, hogy a történelem lényegére és értelmére irányuló kutatásait „csak tudományos-fogalmi úton” próbálja meg előrevinni, érezteti Hannah-val az iskolafilozófia iránti megvetését. Ő a Magányos, a rejtőzködő gondolkodó, és Hannah lehet a kiválasztott, akinek feladatairól beszél.

Meg kell elégednie ennyivel – a kitüntetésként érthető bensőségességgel, amelynek azonban a kispolgári titokzatoskodás felé mutató oldala is van. 1925 áprilisában Heidegger két előadást tart Kasselben. Örül neki, hogy Hannah is menni akar.

„Kinn a Wilhelmsöhe kastélynál” lakik, „nagyon előkelően”, s eközben nincs ideje arra, hogy Hannah-ért menjen. Az útmutatás: „... az előadás után – mint mostanában naponta – elbúcsúzom az ismerősöktől és a házigazdától, és az 1-es villamossal a végállomásig, Wilhelmsöhebe utazom. – Te talán – feltűnés nélkül – a következő szerelvénnyel érkezel. Azután újra visszaviszlek.” – A jó rendezés többet ér, mint a jóhiszeműség; Gottfried Benn cinikus aranymondása, minden megkapó vonás ellenére, itt is érvényes.

Hannah Arendt ekkor egy rövid elbeszélést ír neki, *Arnyak* címmel. Az elbeszélés természetesen önarckép hivatott lenni – de irodalmi ambíciójával, Hermann Broch-ra emlékeztető felhangjaival egyúttal egy kicsit több is. A szerző feldúltságáról beszél, az elátkozottságról és az abszurdról; sőt – ezúttal a szeretett férfi stílusában –: valamiféle „önmagára-nehezedő létről”. A szorongás rabul ejti, és úgy érzi, gyötri az irodalom és a kultúra, ami „a szemérmelenségig szájalmasan tengeti látszat-létezését, oktalanul, elszigetelt önteltségében”. Imígyen a fiatal női virágzás árnyai: befeléfordulás, melankólia és esztétikai ujjgyakorlat keveréke.

*

Erre a címzettnek válaszolnia kell. Könnyen felfedezhette, hogyan építette be szövegébe Hannah az ő gondolkodását – a belevetettség hangulatát, a „szorongásra való hanyatlottságot”, a civilizációval szembeni ellenérzést. Ámde mit tesz ő? Csak hivatkozás-szinten beszél a novelláról, és azon igyekszik, hogy egyszerűen kiverje Hannah fejéből az efféle érzéseket. Lelkének mélye napfény legyen; a meghasonlás és a kétségbeesés „soha nem hívhat életre olyasmit, mint a Te szolgáló szerelmed a munkában.” Sőt mi több: „Nem szeretnék, ha nem hinném, hogy nem *Te* vagy az, hanem zavarok és csalódások, amelyek egy talajtalan és kívülről behatoló önboncolás eredményei.”

Hirtelen túl közel ért hozzá. Heidegger úgy akarja őt, ahogyan neki van rá szüksége: mindig a finom nőiesség változatlan tulajdonságaival, ragyogó szemekkel, tiszta homlokkal, jóságos, riadt kezekkel. Az ő nagy szerelme lehet, aki mellett később is hitet fog tenni. De soha nem szabad vele úgy viselkednie, mint saját filozófiájának válaszoló tükörkép. Mert ez a filozófia rokonszenvet és alárendelődést kíván; a párbeszédet nehezen viseli.

És az már talán túlságosan sok is, amikor Hannah *A varázshegyről* mesél neki. Thomas Mann világát Heidegger nem szenvedheti, következésképpen a maga módján háritja el a témát. Habár „az ábrázolás nagysága” hallatlan, amit az „idő”-re vonat-

kozólag kapott tőle, „nem valami lenyűgöző”. Ezután még kétszer utasítja el – kétségtelenül: a kontextus megemlézése nélkül – ezt a világot. Itt van először is, általánosságban, a „fáradt ironizálás” attitűdje, amit bírál. Valamivel később schwarzwaldi kunyhójában való időzéséről tudósítja Hannah-t. „Nagyritkán találkozom egy favágóval – szanatóriumi vendégek és hasonló társaság nem terem errefelé.” – Sejti már, hogy el fogja veszíteni?

Valahogyan, persze *nagyon* a sorok között, ő is ezt akarja. Amikor Hannah Arendt 1926 nyári szemeszterében Jaspershez megy Heidelbergbe, máris *szökevény, la fugitive*. Lassanként visszavonul a „vihár”, és Heidegger boldognak tűnik, hogy Hannah jól megvan ott. A levelezés 1933-as ideiglenes megszakadásáig keletkezett további levelek mit sem árulnak el fájdalomról, sem a szenvedély szenvedéséről. Heidegger egyik utolsó levele megpróbálja kimagyarázni az antiszemitizmusára vonatkozó „híreszteléseket” és „rágalmakat”. Ez azonban próbálkozás marad: a szavak üresen, torzan, őszintétlenül hangzanak.

*

Majd, tizenhét évvel később, a folytatás. Nem lehet csak kíváncsiság, *curiosité intellectuelle*, nem lehet csak a Heidegger gondolkodása iránti csodálat, ami arra indítja Hannah Arendtet, hogy magához ragadja a kezdeményezést, és 1950 februárjában meglátogassa a Mestert Freiburgban. Heidegger egészen nyíltan viselkedik. „Szép volna, ha Ön ma este nyolc óra körül el tudna jönni hozzám”. Egy várakozó „Ön”. Azután, megelőzendő az emlékezést a marburgi időkből való hasonló mondatokra: „Feleségem, akinek mindenről tudomása van, szívesen üdvözlne Önt. Ó azonban sajnos ma este elfoglalt.” Hannah – egyelőre – nem fogadja el a meghívást. Az első találkozásra a szállodájában kerül sor. De az ígézet gyorsan megtörik, s hamarosan meghitt beszélgetésbe merülve találjuk őket.

A beszélgetés továbbszövődik, visszahozza a személyes hangvételt, elmélyíti a filozófiai kérdéseket, gyakran engedi beszivárogni a hétköznapiakat, még a politikát is érinti. A talány azonban megmarad: hogy ő, aki másokkal szemben annyira kritikusan és talpraesetten, annyira éleselméjűen és nyíltan tudott megnyilvánulni, most újra, mintha mi sem történt volna, tökéletesen ráhangolódik Heideggerre. Elviseli Elfride Heidegger féltékenységi jeleit, még egykori – egykori? – riválisa barátságát is keresi. Fogadja a gondolkodó tanácsait saját munkáihoz, és, éppoly nagylelkűen, mint amennyire naivan, szemet huny Heidegger kötelezettségvállalása fölött a nemzetiszocialisták oldalán: még

csak a kérdést sem teszi fel önmagának, hogy hol felelhetett volna meg Heidegger gondolkodási útja, a *Lét és időn* innen és túl, a „mozgalom” elképzeléseinek. „Ez az este és ez a reggel egy egész élet igazolása.” Ezt 1950. február 9-én írja Wiesbadenből, minden kételkedés nélkül. Ezen már semmi nem fog változtatni.

Vagy mégis? Legalábbis olyanformán, hogy lassan-lassan valami ennek ellentmondóra is ráébred? Már február 8-án, szintén Wiesbadenből, tudósítja látogatásáról New Yorkban tartózkodó férjét, Heinrich Blüchert. „Úgy tűnik, életünkben először beszélünk igazán egymással... Ma reggel következett aztán még egy vita a feleségével... És ő, aki köztudottan mindig és mindenütt hazudik, ahol csak tud, éppoly nyilvánvalóan jelentette ki – ahogyan az egy kínos, hármásban lefolytatott beszélgetésből kiderült –, hogy soha nem tagadta az eltelt huszonöt év alatt: ez bizony élete szenvedélye volt.”

*

Hannah Arendt-nek szüksége van erre a győzelemre, és tanújául akarja őt. Most, hogy Heidegger hitelesítette és minden életrajz számára jogaiba helyezte ezt a régi szerelmet, egyszerű lesz az egykori kedves számára, hogy a kapcsolatot más síkon továbbvigye. Habár ki nem állhatja Elfridét, barátságos leveleket ír és ajándékokat ad neki: kielégíti a filozófus vágyát a házibéke iránt, és nyomban dicséretben részesül. „Hannah, a huszonöt év visszatérésének és magábatérésének ajándéka mindig újra meg-
rázza gondolkodásomat.” Ami Hannah-nak mindebben alig tűnik fel: hogy igazából még mindig csak tanítvány – a Mester kései művét vezérlő tervek és kísérletek nagy érzékenységu médiuma.

Ez a kései mű – Heidegger ön- és világértésében – szándéka szerint valami rendkívülit hordozott. Mert a létező létének feltárását már nem az ember jelenvalólétéből kiindulva kellett elvégezni, ahogyan azt a *Lét és idő* kifejtette, hanem a következő lett a tét: a metafizika minden ontológiai meghatározása előtt megtapasztalni a Létet – az új jelölésben: Seyn – mint a Teljesen Mást, a titokzatos rendelkezésre-nem-állót, amelynek történelmi sorsában az ember pásztorrá hívatott. Hölderlin, a preszókratikusok és Eckhart Mester is előfutára e misztikának. – 1950. február 15-én így ír tehát Hannah Arendt-nek: „az embernek meg kell tapasztalnia a Lét (Seyn) legbensőbb hajlatát (Gelenk), amivel beleáll oda, ahol kiállja azt, hogy az igazságosság nem a hatalom funkciója, hanem a megmentő jóság fénysugara.” És lírikusként, csak neki: „Szerelmet mi gondolatba olt: / Lét, mely hozzá már oda-

hajolt. / Szezelem fénye vagy, gondolkodás, / s a báj költ téged hozzá, ragyogás!”,**

A Heidegger-kutatás az ilyen mondatokban és strófákban, de a technikához és az „állványhoz” (Gestell) fűzött pesszimista kommentárokbán is további – néha másfelé kanyarodó, néha intim – adalékokat vélt találni a Mester „fordulat” utáni gondolkodásához. És ahogyan az ember mindig is látni szeretné: Hannah Arendt így egy további értelemben is a „szeretett lény”, aki ösztönzi Heideggert, és aki előtt a Mester ezt ki is akarja mutatni. Hannah követi őt leveleivel útjain és kerülőútjain, mintha maga sem gondolta volna soha másképp, s végül egy nagy rádióbeszédben Heidegger nyolcvanadik születésnapja tiszteletére megerősíti egy olyan életmű egyedülállóságát, amely sokkal inkább gondolkodás, mintsem filozófia.

*

Heideggernek – neki, kettős értelemben – Hannah újra ott van, ahol mindig is volt. Csak miatta folytatja ezt a sajtóságot kettős életet, amelyet kiválasztottságának jutalma terhel. És a „róka”, ahogyan egyszer nevezte őt, ezenfelül felfedez egy másik versenyhelyzetet, egy további háromszöget.

Mert hát ott van még végezetül Jaspers: félig csodált, félig rossz szemmel nézett ellenfele, akinél Hannah Arendt Marburgból való távozása után doktorált egy értekezéssel, amely a szeretet fogalmát tárgyalta Augustinus műveiben. – Most egyfelől kapóra jön neki, hogy Hannah megosztja magát közte és Jaspers között. Másfelől meg akarja neki mutatni, kit illet a korona Németországban. És anélkül, hogy szándékát valaha is, akár csak közvetetten, kinyilvánította volna, udvarolni kezd, ahogyan huszonöt évvel azelőtt is udvarolt neki. Kutatásának legmélyébe csábítja őt, midőn a létet és a létfeledettséget jelöli meg egyedüli és legsajátabb témájaként. A szerelemről beszél neki leveleiben és költeményeiben.

Így utazik Hannah Arendt még egyszer Freiburgba. Ott lefényképezi Heideggert Minox-készülékével. Ő megfedkez az „állványról”, és hagyja magát. Arendt fotókat küld neki magáról, amelyeket ő örömmel fogad. Én és te, szemtől szemben. De ennek is lesz még egy utójátéka. Jaspers 1969 februárjában bekövetkezett halála után Hannah Arendt megkéri ennek egykori

** „Wenn Liebe in das Denken steigt, / hat ihn schon Seyn sich zugeneigt. / Wenn Denken sich der Liebe lichtet, / hat Huld ihm Leuchten zuggedichtet.” („Ha a szerelem felemelkedik a gondolkodásba, / a Lét már feléhajolt. / Ha a gondolkodás a szerelem számára világlik, / a báj költ neki hozzá fényeket.”)

Martin Meyer

asszisztensét, Hans Sanert, nem küldene-e Heideggernek néhány halotti képet Jaspersről – ami meg is történik. Vajon pusztán egy „emlékre” vonatkozó óhaj lett volna ez?

És Heidegger saját öregkora? Egyre inkább, ahogy illik, visszahúzódás a csigaházba. Melankólia és fáradtság, kímélet és emlékezés. 1974. június 2-án: „Öregnek lenni és öreggé lenni – a maguk sajátos követelményeit állítják elének. A világ más arcot mutat, és szükségünk van a higgadtságra.” – Nietzsche megtalálta ehhez a megfelelő aforizmát. Az *Emberi, nagyonis emberiben Öröm az öregségben* cím alatt találjuk: „A gondolkodó és éppígy a művész, aki legjobb önmagát művekbe menekítette, majdnem kaján örömet érez, amikor látja, hogy töri meg és rombolja szét lassan testét és szellemét az idő, mintha egy sarokból nézné, ahogyan egy tolvaj dolgozik a pénzszekrényénél, miközben tudja, hogy az üres, és minden kincs meg van mentve.”

Balogh Brigitta fordítása